

Lukácsy Sándor

SZERENCSÉTLÉN TALÁLKOZÁS

Berzsenyi és Kölcsey

„...nem vagyok dühös Kölcseyre, hogy
fájdalmat okozott Berzsenyinek.”

(Esterházy Péter)

Inas, ló, zab, sonka, kolbász – indulhatunk, meg nem feledkezve a pipáról, melynek még szerepe lesz.

Berzsenyi 1810 márciusának vége felé indult el Nikláról Pestre. Nem éppen nyugalmas időben. Napóleon csapatai beütöttek Magyarországra, és bár Somogy megyei faluját nem háborgatták, Berzsenyi elrettentő híreket kap atyjától Vasból, s panaszkodik Kazinczynak: „*tele fejem hadilármákkal, mársokkal, kvártélyozókkal, ispotályokkal és patéccsal [= himlővel], kaszálatlan réteimmal, vetetlen földjeimmal, csírás kazlaimmal*”. Mindazonáltal dicsekvésre is van oka. 1810-re jó termést vár, szőlőbirtokát vásárlással megkészszerzte, s így „*már most egy közönséges falunak jövedelmét adja nékem*”. Pesti útja sokba fog kerülni, de lesz rá pénz, mert „*egy falka ártánt*” hizlal, árából kitelik a költség. Az útra a gondos gazda készülődik, hogy útnak indulhasson a költő.

Versei kiadását akarja eligazítani. 1808 őszén csikarta ki őket kezéből Kis János, ő adta át Kazinczynak, aki örömmel fogadja be az ismeretlen költőt a múzsafiak „*szent koszorújok*”-ba: „*a Te énekeid nem szokott hangicsálás a magyar Helikonon*” – de sok kifogásolnivalót is talál, hibás ortográfiát, tájnyelvi szavakat, s kész az ítélet (melyet óvatosan csak Kis Jánossal közöl): „*sokat nyerne a maga dicsőségére némely író, ha egy részét munkájának elégetné*”.

Berzsenyi azonban nem égetni, hanem megjelenni akar. Irány tehát Pest. Ahol Kazinczy triársa várja: Szemere Pál, Vitkovics, Horvát István – és Kölcsey.

A megérkezés 1810. március 27-én történt, a találkozás – némi kommunikációs zavar miatt – két nappal később. A nevezetes irodalmi eseményről Szemere Pál hosszú levélben számolt be Kazinczynak.

A Duna-hídon találkoztak, többszörös tudakozódás ellenére véletlenül. Szemere megszólít egy „*alacsony termetű magyar*”-t:

- Követem uraságodat, az úr nem tekintetes Berzsenyi úr?
- Az vagyok. S az úr?
- Én Szemere Pál.

Kölcsey, szokott félszégességével, oldalt áll, Szemere odainti. Berzsenyi, bár szerénykedni szokott, hogy ő csak „*somogyi falunlakó*”, „*szegény nemesember*”, „*tunguzi vad lakos*”, nem akar rusztikusan udvariatlannak látszani, s bókkal fordul Kölcseyhez:

- Kazinczy az úrról igen szépen emlékezett, olvastam szonettjét.

Hármasban Berzsenyi budai szállására mennek, madárlátta perec és szalámi kerül elő, a vendégek törnek, harapnak. Falatozás közben Berzsenyi panaszkodni kezd:

– Miért ellensége Kazinczy a Duna-mellyéki szavaknak? Én némelyeket meghagyok belőlök munkámban, mint p. o. ezt: pirholagos.

– S mit teszen ez?

– Piros hólagost jelent.

S míg a könnyen hevülő Szemere lelkes csodálattal lapozgat a versek kéziratában, Berzsenyi bosszúsán mutogatja Kölcseynek Kazinczy változtatási javaslatait. Ha maga mellé akarta állítani a széphalmi mesterrel szemben a fiatal költőtársat, tévedett.

Együtt ebédelnek a Hét Elektoroknál. Szemere figyelmezteti Berzsenyit: illenék el- látogatni, ha már Budán vannak, Virág Benedekhez. Berzsenyi inkább azt tudakolja, hol találhatná meg a híres cigánymuzsikust, Biharit.

Uzsonnaidőben ismét perec és szalámi, a fiatalok most már csak sok unszolás után engednek a kínálásnak. Közben megérkezik Vitkovics, tisztelettől áthatva csókkal üdvözlő Berzsenyit, de nem részesül viszonzásban.

– Megengedjen az úr, pipa van a számban, nem csókolhatom meg.

Szemere kommentárja: „*Vitkovics pirult, s mi olyanok lettünk, mint akit leforráznak.*”

Este színház. Berzsenyinek nem tetszik a zene, Biharit hallgatná. Élesedő drama- turgiai vita:

– Énelőttem kiállhatatlanok a Kotzebue darabjai – mondja Kölcsey.

– Én nem ismerek olyan író, aki szívemhez úgy tudna szólani, mint Kotzebue – mondja Berzsenyi.

Teátrum után poharazás a budai szálláson. Verseikből szavalnak. Kölcsey és Berzsenyi elégedetlenek egymás deklamációjával, kiejtésével. Ez a két ember aligha fog valamiben is egyetérteni.

Kölcsey meg Vitkovics távozik, Berzsenyi magára marad Szemerével. Most már alig titkolja bosszús véleményét:

– Kölcsey sok olvasást tud láttatni, vagy inkább sokfélét. Szép, hogy ő, egy fiatal ifjúember, a görög és francia literatúrát is studiózta. A Kazinczy változtatásaira tett jegyzéseiből azt húztam ki, hogy ízlése jól indult ízlés, s fülei szép hangzathoz vannak szoktatva. Kár, hogy nem társaságba való...

Másnap megint színház, majd a Paradicsom vendégfogadó következik. Berzsenyi, hallva, hogy a szomszéd helyiségben Bihari hegedül, faképnél hagyja az irodalmat, s átsiet a primáshoz, s amikor jó sok idő múlva vele együtt visszatér költőtársaihoz, vi- rágos úri kedvében van:

– Bort ide! Te pedig, Bihari, húzd! Ennekem a muzsika, csak magyar nóta legyen, igen tetszik.

És, lám, mire nem jó a cigányzene: Berzsenyi tust húzat a szonettek tiszteletére. Aztán – már hajnali háromkor – eljön a búcsúzás pillanata. Szemere addig-addig ügyeskedik, míg sikerül szájon csókolnia Berzsenyit; erre Kölcsey kéretlenül is kap egy csókot a somogyi tunguztól. Ezúttal nem volt pipa a szájában.

Szemere részletes beszámolójából kiderül, miként támadt idegenkedés, majd már- már ingerültség Berzsenyi és Kölcsey között. Nem lehetett másképp. Két személyiség – két külön világ.

Már az alkatuk is különbözött. Döbrentei Gábor így mutatja be az idősebb költőt: „*Termete zömök, köpcös volt, dereka testes, melle széles, arca tölt, pofók, szeme láng (egészen keleti faj), színe sárgásbarna, majd nagyon piros, nyaka kurta. Mivé teszi természettől sűrű véré a bor, ha még annak tüze is hajtotta volna agyveleje felé!*” Szerencsére – teszi hozzá Döbrentei – Berzsenyi nemigen ivott (legfőjebb, dunántúli szokás szerint, csecses korszából csor- gatva szájába az italt); de – láthattuk – a pesti kiruccanás alatt nem vetette meg a bort: kínálgatta, fogyasztotta, dalra fakadt tőle. Kölcseyt ellenben vékony, félszeg, átszelle-

mült férfinak írják le. „Egy erős lélek, töredékeny test láncai között... Színtelen arcán ezernyi virrasztott éjnek tikkadtsága ült... szava tompa, mély és ércetlen, mint egy síri hang... a rámezzett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény...” – ilyenek látta-hallotta a pozsonyi országgyűlés szónokát Kossuth; hasa kerekedni, termete köpcösödni csak később fog, miután a diatai szereplésnek kényszerű búcsút mondván, rezignált mezei gazda lett. Hiába írta egy verstöredékében: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak...” – őt ugyan, testi megjelenése alapján, senki sem mondhatta „egészen keleti faj”-nak.

Két különböző alkat – más-más életvitel. Berzsényi magyar bajuszt viselt, versben is emlegette; Kölcsey ajka csupasz. Kölcsey a kávéét kedvelte; Szemere tudósításában nincs szó róla, hogy Berzsényi kávéét ivott volna. Berzsényi pipa nélkül egy lépést sem tett; Kölcsey nem dohányzott. Berzsényi úrként viselkedett a vendégfogadóban, és virtuososan dirigálta a muzsikát; Kölcsey iszonyodhatott manírijaitól: ahogyan magyarnótázott, ahogyan traktálni akart, ahogyan letegezte a cigányt. Az idősebb költő modora taszította a fiatait.

Két különböző nemzedék – baj volt ez is. A megismerkedés idején Berzsényi harmincnégy éves, Kölcsey húsz, társai alig idősebbek. Az élemedett költőt egy csapat ifjú titán várta. Fölajzott kíváncsisággal és nagy tisztelettel (hiszen Kazinczy dicsérte), de avantgarde öntudattal (hiszen Kazinczy kezét bírták). S az öntudatból hamar fölénytudat lett. Több könyvet olvastak, jobb, modernebb munkákat, mint ez a mezei östehetség, aki után hordár cipeli ugyan a könyvárusoknál összevásárolt portékát, Schillertől Plutarchig, de ez, úgy látszik, csak egy falusi bibliotéka alapvetése, s ki tudja, lesz-e haszna. Mert az bizonyos, hogy a vidéki költő táalentuma nagy, de makacssága is: ragaszkodik avítt nézeteihez, holott ráférne ízlésére a csiszolás, verseire a műgond. A fiatalok eleinte csak vitatkoznak az idősebb kollégával, aztán már-már kioktatják. Rajongani Kotzebue iránt? Lächerlich... A legélesebben a legfiatalabb vitázik: Kölcsey. A kamuti szemű.

A bírálatot, mely hét év múlva majd elveszi Berzsényi kedvét a költészettől, e szerencsétlen találkozás súrlódásai előzték meg. Addig azonban hosszú – és keserves – az út.

Még valamikor a századfordulón Berzsényi rövid, de szép verssel köszöntötte Virág Benedeket („Jer, jer; légy kalauz pályafutásomon!”), de ezzel, úgy látszik, le is tudta a tiszteletadást, s amikor 1810-ben Pest-Budán járt, nem volt kedve meglátogatni „a koszorús Vezér”-t, és csak második pesti útja idején, 1813 májusában vizitelt nála. Vitkovics kíséerte el. Az ismerkedés kissé feszesre sikeredett. „Mind a ketten csak fejeket billegtettek, de módi szerint nem hajoltak.” Literátori beszélgetés közben „egymást vizsgálták a két koszorúsok”, majd a vendég, a látogatás fáradalmától kifulladásra („még kövérebb, mint valaha”, „a lába feldagadt”) hamarosan távozott. A kapun kívül ezt a megjegyzést tette: „Látni a szobájáru is, hogy Virág poéta!” – hogy mi poétait látott a puritán, sőt szegényes szobában, nem árulta el.

A kilépés előtt egy kis malőr történt: Berzsényi megbotlott a fatuskóban, mellyel az öreg az ajtaját szokta betámasztani, megbotlott, és odébb rúgta. Az öreg fölfortyant magában, és bosszút forralt. Dalt írt a szobaörként tisztelt tuskóhoz, de milyet!

„Ép s egészséges fejed, édes Öröm;
Oldalad nem fáj, noha nagy dühében
Pontyi lábával kirugott s letiprott
Téged az útban.

*Durva patkóját s saruját kiálltad,
Mint erős lelkű, buta dörmögésit
Kínaid közt is nevetéd, szerencsés
Custosom, élsz még.”*

Ez egy kicsit erős. „*Durva patkó*”, „*buta dörmögés*”, a szerencsétlen látogató Pontyinak nevezve, azzal a névvel, mely Bessenyei vígjátéka óta a parlagiság cégére, ráadásul az esetet Virág (TÖRTÉNET címmel) gúnyos poétai levélben is elbeszélte, s megint Pontyi!

Nem tudni, Berzsenyihez eljutottak-e ezek a versek, aligha. Mert amikor két évvel később Vitkovics Mihályhoz írt episztolájában újabb pesti útjának tervét (inkább csak költői ábrándját) szövegette, azok közt, akiket szeretne viszontlátni, 1810. évi ismeret-segein kívül Virág Benedeket is megemlítette. Ellenben említés nélkül hagyta Kölcseyt. Rosszul sikerült találkozásuk emléke, úgy látszik, fáj.

Fájt más is. 1813 vége felé, néhány hónappal azután, hogy végre napvilágot látott Berzsenyi verseinek első kiadása, névtelen röpirat jelent meg Kazinczy és újító tábora ellen: a MONDOLAT. Szerzői a széphalmi vezéren akartak ütni, de Berzsenyin verték el a port. Szemükben ő számított Kazinczy leghívebb követőjének, s dunántúliak lévén, kelet és nyugat nyelvi vitájában árulónak tarthatták Berzsenyit. Módszerük az volt, hogy verseiből kiragadtak egy-egy jellemző részt, s gúnyos szövegkörnyezetbe állították. Erre Virág Benedek imént említett TÖRTÉNET című episztolájában láthat-tak példát. Berzsenyi egyik ódája (A FELKÖLT NEMESSÉGHEZ) nem éppen szerencsésen kezdődik: „*Mint majd midőn lángszárnyakon eljövend...*” Ezt Virág Benedek így parodi-zálta: „*Minthogy hát mikoron nem akarsz szép szóra hajolni, Ennek utána midőn mikoron...*” Aztán jöttek a MONDOLAT anonimusai, s a kor nagy költőjének szavait seregestül igye-keztek lejárni. Például így: „*...addig gyúrtam az Isteneknek zsámolyát, hogy végre diszlett e mód, Küprisz engem is kegyelni kezdett, az érzemény forrásit kobozomra csalta, s a menny véghetlen üreben, a villámvezető Sassal aetheri szárnyakon merengő melan-cholia, csendes alkonyin sátoriba intett, vagy a Tempe virányain Szókrát ölébe. A nagy álláspont köre nem tölt meg ugyan áldozat nélkül: de itt az érdempolc, mely magas, mint az egekbeötló Krivántető, vagy az égtartó Pyraenék; melyet semmi Idők zavarja, s forgó vi-zsontság le nem tapod.*”

E zavaros szöveg tucatnyi Berzsenyi-idézetet zagyvál össze (eltérő betűtípussal sze-dettem őket), többnyire szép és fontos versek kifejezéseit, melyek az eredeti helyen merész újításként esztétikai gyönyörűséget okoznak, itt azonban – a szerzők szándéka szerint – nevetségessé tesznek egy költőt, egy stílust. És így megy ez végig a MONDO-LAT-ban.

A múlt század elején lassú a kommunikáció, Niklára csak 1814 májusában jutott el az írói körökben addig már hírre kapott förmedvény. A gúnyiratot Berzsenyi egy „*gyerkőce marhasága*”-nak tartja, bár – úgy véli – sok bolondsága közé sok igazság ke-veredett, s néhány versén hajlandó igazítani. Honnét e béketűrés? Nem vette volna észre, hogy a röpirat főként őt támadta? Lehetetlen. Berzsenyi szerette versben, le-vélben sztoikusnak mondani magát, és talán csakugyan az volt; most gyakorolhatta nemes erényét, s a hisztérikus Kazinczyt is erre buzdította. De közeleg már az idő, amikor vége szakad béketűrésének.

A MONDOLAT után következett a FELELET A MONDOLATRA. 1815-ben jelent meg; az előző évben készítette Szemere Pál és Kölcsey, egy vidám péceli nyáron, valószínű-leg nagyokat kacarászva a paródia paródiájának egy-egy jó szaftos tromfján. Felelet-

nek azonban furcsa ez az írás. Sok helyt azt folytatja, amit a MONDOLAT elkezdett: Berzsenyit csipkedi. Volt a költőnek egy strófája, a sztoikus bölcsről, önmagáról, aki „látja a virtust letapodva nyögni, látja a bűnnek koronás hatalmát”, látja mindezt,

„...és kebelét szomorun bezárja
S mint az őszült kor, komor és magános
Rejteket választ, szelölője mellett
Rágja bajusszát”.

A MONDOLAT mindjárt az első lapon gúnyt űzött a szelőlőből és a bajuszból, olyan eredményesen, hogy Berzsenyi törölte a strófát; s most mégis mit kell látnia? a FELELET is a szelelő és a bajusz miatt csúfolja – ez már igazán sok, valóságos impertinencia! gondolhatta a költő. Gyanítja, hogy az anonim FELELET legsértőbb lapjait Kölcsy írta. Azt a fiktív női levelet, mely Berzsenyi pesti látogatását travesztálja, bizonyosan ő:

„...mindjárt, amint szegény boldogult férjem Pestre hozott, elmentünk a Beleznay-kertbe, éppen ott volt a Bihari bandája, még most is jut eszembe, hogy ezt húzta:

Csak olyan már a világ,
Kinek szoros, kinek tág,
Lám, énnekem a világ
Sem nem szoros, sem nem tág.

Eszemadta Biharija, mondék, csaknem felsikoltva örömembe, be angyali módra húzza! Megérdemelné, hogy a kezét megaranyoznák. – Cincogások! felele a férjem, estvére más muzsikát fogsz hallani. Elmentünk a Hét Választóhoz. Muzsikái akadémia volt. Csak képzelje, édes bátyám uram, egynehányszor kelle ásitoznom, s egyszer bizony csak egy hajszálba múlt, hogy el nem aludtam. A cigány cincogásán gyönyörűséget leltél, s itt szundikálsz? tenéked nincs ízlésed a szép felől, monda a férjem. Másnap a teátrumba vitt el. Operát játszottak, egy karéneken kezdődött a játék. Hogy tetszik? kérdé a férjem, s én mondék: Valami oly szépet, oly felségest vártam, mint Pápán a deákok kántusa, azonban itt csak holmi cifra-nyifra gornyikolást hallottam, mégpedig muzsika mellett. Ez nekem olyba tetszik, mint nálunk a vak koldusok vásárkor, midőn a hegedű mellett ezt éneklék: Felemelé Kádár semeit az égre.

Istenem, hogy a kultúra ily gyenge lábon áll még hazánkban. Micsoda gondolkozások ezek? A cigány hegedülésében áll a magyar eredeti muzsika, s a deákok cantizálása a szép eredeti magyar éneklés, s a Mozart és Hayden kompozíciója, játszva a mesterektől s mesternéktől, semmi. Így sóhajtott a férjem, s ezzel végzé szavát: Legelőször is németül kell tanulnod, szükséged vagyon a kultúrára...”

Ezt a szatírárt olvasva Berzsenyi fuldokolhatott dühében: most már nem is Pontyi, hanem egy buta lúd nőszemély, egy néber képében gúnyolják! A kirobbanásra kész indulatoknak azonban jobb megálljt parancsolni. Berzsenyi taktikázik. Ha bevallja, hogy magára ismert a falusi asszonyságban, csak nyilvánosabbá teszi a sértést, inkább azt színleli tehát, mintha észre sem vette volna. De két hónapos emésztődés után, 1816. február 8-án iszonytű levelet ír Kazinczynak letargikus állapotáról (anélkül, hogy okát adná): „Meggyőzőzhetetlen hidegség s munkátlanság fog el napról napra, s mindazon ösztönök, melyek valaha lelketem izgatták, lassanként kialusznak... Érzem, hogy mind magamnak, mind az emberiségnek meghaltam. Százaszor felveszem tollamat, s százaszor leteszem; mit írjak? s cui bono? a bolondokat tegyem okosokká, vagy a gazembereket jókká?”

Ez az elhallgató Berzsenyi portréja, egy esztendővel Kölcsy kritikája előtt.

A kritikáról, mely – Kis János és Csokonai verseinek bírálata után – a *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi hetedik (júliusi) füzetében jelent meg, az irodalomtörténészek sokszor és sokat írtak, anélkül hogy a benne és miatta háborgó indulatok előzményeit és személys indítékait kellőképpen vizsgálták volna. A régi pör aktáit rakosgatva jobbra csak az érdekelte őket: kinek volt igaza? a kritikusnak, aki sértett? a költőnek, aki megsértődött? egyiknek sem, vagy mind a kettőnek? – mármint a széptani szabályok szerint; mintha ebben a kényes és sanyarú emberi ügyben egyáltalán lehetne esztétikai rőffel mérgetni. A többség, fenntartásokkal bár, Kölcsey mellett voksolt – mert kazinczyánus kritikát írt, s az irodalomtörténetben Ali és Kazinczy kezei hosszúak. A legtalálóbban Németh László jellemezte Kölcsey három kritikáját: „*Kisnek jutott a menny, Berzsenyinek a purgatórium s Csokonainak a pokol.*”

Berzsenyi azonban most már a purgatóriumot sem tudta szó nélkül elviselni. „*Én a Kölcsey goromba recensióját csak most kaptam Somsics Miklós úrtól – írta Kazinczynak 1817. szeptember 8-án. – Ez a recensio annyira általhágtá mind a maga határait, annyira megvet minden illendőséget és emberséget, annyira elárulja tisztátalan kútfejét, hogy az okosok előtt maga magát megcáfolja...*” Ez még a régi reflex: ha Berzsenyit sérelem éri, jobbnak látja hallgatni; de most nem teheti. „*Szükségesnek tartom magamat oltalmazni, s szükségesnek tartom literatúránk javára nézve is, hogy ezen garázda sophistát szelídebbé, emberségesebbé tenni megpróbáljam.*” Berzsenyi, azonosítva ügyét a magyar irodalom ügyével, úgy állítja be, mintha közszolgálatot vállalna, amikor antikritikára vállalkozik: „*Mert az ily gorombaság végtelen károkat fog okozni: elidegeníti az írástól a legszebb lelkeket... elidegeníti a főrendet... megalacsonyítja a literátorokat... Kettős kötelességem tehát szólni.*”

Berzsenyinek leginkább az fáj, hogy – úgy érezte – a kritikus nemcsak a verseiről, hanem róla mint emberről is „goromba” véleményt mondott, s ezt azonnal (Kazinczyhoz írt ugyanezen levelében) keményen megtorolja Kölcseyen – versein és magán az emberen, mégpedig (ami poétai vitafelek közt végképp illetlen) testi mivoltában: „*Én ennek a pimasznak kamuti szeméből már akkor semmi jót nem néztem, mikor nekem a pesti kávéházban egy öl nyekegő verseket hozott.*”

Berzsenyi ezzel világosan megjelölte a kontroverzia kezdőpontját. A találkozásról mint összelemlről eddig hallgatott.

A „kettős kötelesség” teljesítése – vagyis az antikritika-írás – nem ígérkezett könnyűnek. Személyes érintkezésükkor Berzsenyi megtapasztalhatta Kölcsey fölényét olvasottságban, elméleti képzettségben; tudta, hogy Kazinczynak ő csak „fél tudós” barátja, nem is rest tanácsot kérni tőle: jelölje ki számára Kotzebue hibáit (még sajog emléke a gúnyos mosolynak, mellyel a fiatalok elintézték az ő lelkesedését); mondja meg, ki érti helyesen Goethét és Schillert, ő vagy Kölcsey.

De ez már a végző a tanítvány-mester viszonyban. Kazinczy hosszú ideig lelki menedék is volt Berzsenyi számára; most, amikor Kölcsey kritikájától felbőszülve a legnagyobb szüksége volna rá, egyszerre elereszti a kezét. Már csak három levelet fog küldeni Széphalomra (1820, 1829, 1831). Vajon miért?

Valószínűleg rájött a kritika olvasása közben, hogy abból Kazinczy is szól – ellene.

„*Alkonyati homály terjed
A csillagok boltjára,
S pirholagos lánggal gerjed
Az esthajnal sugára...*”

– írta egykor Berzsenyi GLYCERE című versében, s jól emlékszik, hogy Kazinczy hibáztatta a *pirholagos* tájszót. A pesti költőtálalkozáskor Berzsenyi védelmébe vette Kazinczy ifjú hívei előtt, csekély sikerrel. Amikor a MONDOLAT is kipécézte (bár erről igazán nem Kazinczy tehetett): „Glücsi! velem karöltve nézed az est *pirholagos* ságárát” – a költőben alkalmasint már fölforrt az epe. Most pedig azt kell olvasnia Kőlcsey recenziójában, hogy kár volt publikum elé engednie olyan provincializmusokat, mint *méhe*, *pirholagos*, *csatináz*, *döngécsel*, az effélék nem valók „*a poézis fentebb nemei*”-be. Bizonyos, hogy sosem korholtak költőt annyiszor egyetlen szóért, mint Berzsenyit. Azt hiszem, elátkozta az egész fentebb poézist s Kazinczy és Kőlcsey fenn hordott orrát. S kitarzott a maga véleménye mellett: „*A dunai [= dunántúli] szavaknak számkivetését az igazság nem parancsolja, az okosság, sőt néha az ízlés is világosan tiltják.*”

Immár Kazinczy segítségével nélkül Berzsenyi egyedül maradt a könyveivel. Félelmetes ellenfelét a saját terepén próbálta meg legyőzni: elméleti értekezéseket írt. Nyilván azt gondolta, amit a bécsi múzeumban látott Madonnákról: „*ilyeneket én is tudnék festeni*”.

Tudott. ÉSZREVÉTELEK KŐLCSEY RECENZIÓJÁRA (három kidolgozásban), KRITIKAI LEVELEK, A KRITIKÁRÓL, POÉTAI HARMONISTIKA: a szakirodalom magas polcra helyezi Berzsenyi esztétikai tanulmányait, illő figyelemmel méltatja és elemzi őket. De látni kell, hogy Berzsenyiben – mi tagadás – csakugyan volt és mindenkor maradt is valami Pontyi-szerű. Az operaáriákról: „*Az ének, melynek célja az értelmes beszédet a hanglebegés harmóniás játéka által megszébbíteni, elnyeli a beszédnek egész értelmét, s általmegy az értelmetlen muzsikába, a szép emberi hangból a fülemile hangjaiba, s csak akkor ér célt, ha tüdőt repeszt*”; a balettről: „*A tánc, melynek célja mozdulatainak harmóniázatja s minden erőnknek gyönyörrel járó kifejezése, általmegy a nyakszegő nehézségekkel való küzdésbe és kötelentáncolásba*” – ezek bizony rusztikus vélemények.

A modora pedig... Kőlcsey sértett, igazágtalanul is. Amikor kritikáját azzal fejezte be, hogy a megbírált költő verseinek egy részét a régi énekhez hasonlította:

„*Debrecennek utcái, sírjátok,
Nem kérdi már az idegen, hogy ha Lukács pap itthon
És egészségben vagyon!*”

– az ANTIMONDOLAT gúnyos hangja szólalt meg. Berzsenyinek ez fájt, a fájdalom azonban rossz tanácsadó. „*A recenzió szükséges gonosz* – így kezdi első haragjában. – *Szükséges: mert vagynak a literatúrában tévelygések, melyeket fölfedezni s eligazítani szükség; gonosz: mert még a legtisztább kezekben sem vesztí el egészen mérgét.*” – „*tisztátalan*” kezekben pedig „*csupa méreg s gonoszságnak eszköze, mely egyiránt emészti mind a literatúrát, mind az embert*”, s ezt az ártó eszközt többnyire a „*legtörpébbek*” használják, ilyen törpe (meg nem nevezve) Kőlcsey, a megbírált költő viszont „*Hercules a pygmeusok között*”. Berzsenyi még mindig szenvtelenséget szenved: „*a bölcs nyugszik, mint a sárkány a sziklaüregekben*” – aztán mégis előront a sárkány, és szórja sértő szavait: „*tudós balgatagságok*”, „*sanda útéletek*”, „*mocskolódások*”, melyek „*a literatúrát baltázó betyárok csárdájává alacsonyítják*”. Az efféle kifejezéseket sokallták a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségében, kérték Berzsenyit, vegye vissza beküldött irását, a szerző hajlott rá, hogy elégeti a „*hypochondriás ANTIRECENZIO*”-t, de nem égette el, s végül – nyolc évvel a sérelmes kritika után – megjelent.

Kőlcsey kemény hangon válaszolt: „*Mennél inkább tiszteltem őt mint poétát, annál inkább óhajtottam volna, hogy ő maga poétai fenségéből egy rossz esztetikázónak alacsonyására le ne*

szálljon.” Később, már az 1830-as évek elején, higgadtabban tért vissza a témára, de ekkor is azt állítja, hogy az ANTIRECENSIO „*oly író fejében származott, ki saját dolgozásait igazító kezek alá venni sem elég belátással, sem elég türelemmel nem bírt*”, s mivel Kölcsey szeretett (és tudott) maximákban beszélni, hozzáfűzi: „*Embernek ártalmashb férgé nincsen az önszeretetnél.*” Belátásra és türelemre hiába hivatkozott; a vitatkozók a kölcsönös sérelmek foglyai: két égő seb. Enyhülést az sem hozott, hogy egy kritikájában Berzsenyi sommásan megdicsérte Kölcsey néhány versét, mert az elismerés után ízekre szedte őket, kiigazító szándékkal, ellenjavaslatokkal – ahogyan Kazinczy és Kölcsey szokott beleturkálni az ő munkáiba.

Mindazonáltal volt mező, melyen a két költő összetalálkozhatott s egyetérthetett volna: az irodalmi népiesség terepén. Berzsenyi gyönyörködött a pásztorbánban, és népdalokat gyűjtött; Kölcsey elméleti alapvetést végzett, és „*a parasztdal tónját*” próbálgatta. A MEGISMERNI A KANÁSZT első lejegyzője Berzsenyi; Kölcsey ennek vágáns ritmusára írta a HYMNUS-t. De ez az eszmei rokonulás nem volt elég ahhoz, hogy kibéküljenek, bár Döbrentei békítette őket.

Ha körülnézünk: mint ahol vihar járt, mindenütt romok. A kritika után Berzsenyi, a költő elhallgatott, s ezt az irodalomtörténet-írás mint óriási veszteséget tartja számon, joggal. De volt egy másik elhallgatás is, melyet nem szokás emlegetni: Kölcsey nem írt több kritikát (hazai íróról), s ez is veszteség. Amit levélben mondott Vörösmarty drámájáról: „*Csongor kincs...*” – nem folytatódott tanulmánnyal.

Változás csak akkor állt be a két nagy férfiú elromlott viszonyában, amikor az engesztelést már nem követhette engesztelődés: Berzsenyi halála után. Az Akadémia Kölcseyt szólította fel emlékbeszéd megírására. Mindkettejükhez méltó szavak: „*Ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontokból vevé fel, s dalát a szépnek és jónak s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jötevője az emberiségnek*” – ilyen költő volt Berzsenyi. Nincs igaza Németh Lászlónak: „*Az ilyen engesztelő szózat alig egyéb szónoki gyakorlatnál.*” De az igaz, hogy Kölcsey semmit sem vont vissza kritikájából; az emlékbeszédben is a költő „*bollásai*”-ról szólt, s a maga bírálatát „*magas szempontú*”-nak minősítette, első és egyetlen találkozásukat pedig a megszépítő messzeség távlatában mutatta fel: „*élttem legeragadóbb pillantatai közé tartozott... búcsúztakor gyermeki odaadással csüggttem kebelén*” – az éles szemmel figyelő Szemere semmi ilyesmit nem látott.

Kölcsey persze sajnálta, hogy kritikájának következménye a költő elhallgatása lett, ő pedig bírálói merészségéért Berzsenyi „*elhűlésével*” fizetett – de ez is szépítés, hiszen össze sem melegedtek. Az emlékbeszéd önmegszólító zárata azonban őszinte és nemes: „*Ősz gyermek, számláld el a hasznót, mi ifjúkori tetedből származik! Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erődhez nehéz akarat!... a sokaság járja az utat, merre az ezerképpen változó vélemény árja ragadozza; a genie pedig sasként felszáll és elrohan, s öntudatlan szabja a törvényt, mit követni csak ő bír erővel... Arnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat! Nemsokára követlek tégedet...*”

Kölcsey halála után barátai és tisztelői, Vörösmartyék, szobrot akartak állítani neki, gyűjtést indítottak. Az adakozók közt volt Berzsenyi családja is. Fejezzük be a szomorú történetet e szép gesztus megemlékezésével.